

BURSALI LÂMÎÎ ÇELEBÎ'NİN FERHÂD U ŞÎRÎN'İNİN ALÎ ŞÎR NEVAÎ'NİN FERHÂD U ŞÎRÎN'İ İLE MUKAYESESİ

Hasan Ali ESİR*

Özet

Bu makalede Bursalı Lâmiî Çelebi'nin *Ferhâd u Şîrîn*'i ile Ali Şîr Nevaî'nin *Ferhâd u Şîrîn*'inin mukayesesi yapıldı. *Hüsrev ü Şîrîn* ya da *Ferhâd ü Şîrîn* adıyla bilinen hikâye, Fars ve Türk şairlerince cazip görüldü ve pek çok kez işlendi. Bu durum, hikâyenin önemini gösterir. Makalede her iki eser dil, üslup, olay akışı yönlerinden karşılaştırılarak benzeyen ve benzemeyen yönleri araştırıldı; Lâmiî'nin esere yaptığı katkılar ortaya kondu. Buna göre; çalışmanın giriş bölümünde Türk ve Fars edebiyatlarında *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Ferhâd ü Şîrîn* yazan şairler ve eserleri sırası ile verildi. İkinci kısımda Lâmiî'nin *Ferhâd ü Şîrîn*'i üzerinde yapılan akademik çalışmalar anlatıldı. Üçüncü kısımda ise Ali Şîr Nevaî ve Lâmiî Çelebi'nin *Ferhâd ü Şîrîn*lerinin genel çerçeveleri incelendi, her iki eserdeki ortak ve farklı yönler araştırıldı. Çalışmanın sonunda da her iki eserin mukayesesinden elde edilenler maddeler hâlinde sıralandı.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, Fars edebiyatı, Ali Şîr Nevaî, Bursalı Lâmiî Çelebi, mukayese, mesnevi, Hüsrev ü Şîrîn, Ferhâd u Şîrîn.

A COMPARISON ABOUT BURSALI LÂMÎÎ ÇELEBÎ'S FERHÂD U ŞÎRÎN AND ALÎ ŞÎR NEVAÎ'S FERHÂD U ŞÎRÎN

Abstract

It was made a comparison about Bursalı Lâmiî Çelebi's *Ferhâd u Şîrîn* and Ali Şîr Nevaî's *Ferhâd u Şîrîn* in this article. The story that know as *Hüsrev ü Şîrîn* or *Ferhâd ü Şîrîn* was looked attractive and treated by Turkish and Persian poets. This shows the important of the story. Both works analysed with silimilar and dissimilar aspects as comparing of language, style, flow of events. Lamii's contributions in the work was revealed. Accordingly, it was gived the poets who wrote *Hüsrev ü Şîrîn* and *Ferhâd ü Şîrîn* in Turkish and Persian literature and their works in the introduction to work by respectively. It was explained academic works which about Lâmiî Çelebi's *Ferhâd u Şîrîn* in the second part. It was analysed not only general framework of Lâmiî Çelebi's *Ferhâd u Şîrîn* and Ali Şîr Nevaî's *Ferhâd u*

* Prof. Dr., RTEÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Elmek: haesir@hotmail.com

Şîrîn but also examined silimilar and dissimilar aspects of both works in the third part. In the end of work, results were itemized those derived from the comparison of both works.

Key Words: Turkish literature, Persian literature, Ali Şîr Nevaî, Bursalı Lâmiî Çelebi, comparison, mesnevi, Hüsrev ü Şîrîn, Ferhâd u Şîrîn.

1. Giriş

İlk adı *Hüsrev ü Şîrîn* olan, doğunun bu aşk hikâyesi daha sonraları bazen *Hüsrev ü Şîrîn* bazen de *Ferhâd ü Şîrîn*; *Şîrîn ü Hüsrev*; *Ferhâd-nâme*; *Hüsrev, Şîrîn ve Ferhâd*; *Hikâye-i Şîrîn ü Pervîz ve Rivâyet-i Gül-gûn u Şebdîz* adlarıyla Türk ve Fars şairleri tarafından mesnevi formunda yazılmıştır. Hem Türk hem de Fars şairleri hikâyeyi her işlediklerinde onda bazı değişiklikler yapmışlardır. Türk şairleri arasında hikâyeye yeni bir çehre kazandıran Çağatay şairi Ali Şîr Nevaî (öl. 1501) olmuştur.

Ferhâd ü Şîrîn hikâyesinin ilk şekli olan *Hüsrev ü Şîrîn* yazılı olarak ilkin Firdevsî'nin (öl. 1020) *Şeh-nâme*'sinde yer alır. Firdevsî, Hüsrev ü Şîrîn efsanesini anlatırken sözlü rivayetlerden ve değişik şairlerin şiirlerinden yararlanmışır. Bu, *Şeh-nâme*'den önce de *Hüsrev ü Şîrîn* hakkında sözlü ve yazılı rivayetlerin olduğunu açıkça gösterir. Öyle anlaşılıyor ki Firdevsî miladi 999'da tamamladığı eserinde bu rivayetleri bir araya getirmiş, *Hüsrev ü Şîrîn* hikâyesini etraflı bir şekilde ve bir bütün hâlinde yazmıştır. 60.000 beyit civarındaki *Şeh-nâme*'de *Hüsrev ü Şîrîn* macerası anlatılırken ünlü İslam tarihçisi Muhammed bin Cerîr et-Taberî'nin (öl. 923) *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*'ünde (*Târih-i Taberî*) anlattığı Sâsânî imparatorlarından I. Hüsrev'in (öl. 579) torunu IV. Hürmüz'ün (öl. 590) oğlu II. Hüsrev Pervîz'in (öl. 628) hayatı ile paralellik kurulduğu görülür.¹ Hikâyeyi daha geniş bir şekilde ele alan İranlı şair Senâî'dir (öl.1131?). Senâî'den sonra da Genceli Nizâmî (öl. 1214?), hikâyeye ölmezlik vasfını kazandırmıştır.² Bertels'e göre Nizâmî *Hüsrev ü Şîrîn*'i 1181'de yazmış ve büyük ihtimalle 1191'de yeniden işlemiştir. İran'ın Araplar tarafından istilâ edilmesinden evvel yazıldığı muhtemeldir.³

Türk ve Fars edebiyatlarında tespit edilen *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Ferhâd ü Şîrîn* şairleri ve eserleri kronolojik sırasıyla şöyledir. Hikâyeyi Farsça yazarlar: 1. Nizâmî (öl. 1214?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 2. Emîr Hüsrev-i Dihlevî (öl. 1325): *Şîrîn ü Hüsrev*, 3. Ârifî (Ârif-i Erdebîlî) (öl. 1369?): *Ferhâd-nâme (Ferhâd u Şîrîn)*,

¹ Gönül Alpay-Tekin, *Ali Şîr Nevaî, Ferhâd u Şîrîn, İnceleme-Tenkitli Metin*, s. 15, 16, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

² Faruk Kadri Demirtaş [Timurtaş], "Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairlerimiz", *Türk Dili, Aylık Fikir ve Edebiyat Dergisi*, C 1, S 10, s. 567, Ankara, 1952.

³ E. E. Bertels, "Ali Şîr Nevaî'nin Ferhâd u Şîrîn'i" (Çeviren: Rasime Uygun), *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten*, s. 125, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.

4. Eşref Meragî (öl. 1450): *Hüsrev ü Şîrîn*,⁴ 5. Selîmî (öl. 1476'dan sonra): *Şîrîn ü Ferhâd*, 6. Âsafî (öl. 1514)⁵, 7. Hâce Şihâbüddîn (öl. 1516): *Hüsrev ü Şîrîn*, 8. Hâtîfî (öl. 1520): *Şîrîn ü Hüsrev*, 9. Âhî-i Meşhedî (öl. 1540): *Hüsrev ü Şîrîn*, 10. Kâsımî (öl. 1571?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 11. Vahşî-i Bafkî (öl. 1583): *Ferhâd u Şîrîn*, 12. Urfî-i Şîrâzî (öl. 1591): *Ferhâd ü Şîrîn*, 13. Şeref-i İsfahanî (öl. ?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 14. Kevserî (öl. 1606): *Hüsrev ü Şîrîn*, 15. Şâpûr (öl. 1611): *Hüsrev ü Şîrîn*, 16. Mîr Muhsin (öl. 1611): *Şîrîn ü Hüsrev*, 17. Âsaf Han (öl. 1612): *Hüsrev ü Şîrîn*, 18. Şerîf Kâşî (öl. 1617): *Hüsrev ü Şîrîn*, 19. Vaslî (öl. ?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 20. Bezmî (öl. ?): *Şîrîn ü Ferhâd*, 21. Rûhü'l-emîn Şehristânî (öl. 1637): *Hüsrev ü Şîrîn*, 22. Maşrikî (öl. 1640): *Hüsrev ü Şîrîn*, 23. Hindû (öl. 1647): *Hüsrev ü Şîrîn*, 24. İbrahim Edhem (öl. 1650): *Hüsrev ü Şîrîn*, 25. Hızrî (öl. ?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 26. Fevkî (öl. ?): *Ferhâd ü Şîrîn*, 27. Nâmî (öl. 1789): *Hüsrev ü Şîrîn*, 28. Şihâb-ı Türşîzî (öl. 1800): *Hüsrev ü Şîrîn*, 29. Ayânî (öl. ?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 30. Şu'le (Muhammed Ca'fer-i Neyrizî) (öl. XIX): *Hüsrev ü Şîrîn*.

Hikâyeyi Farsça küçük mesneviler şeklinde yazanlar: 1. İmâduddîn Fakîh (öl. 1372): *Hüsrev, Şîrîn ve Ferhâd*, 2. Hüseyin-i Baykara (öl. 1505): *Ferhâd ü Şîrîn*, 3. Hilâlî (öl. 1533): *Ferhâd hikâyesi*.

Hikâyeyi Türkçe yazanlar: 1. Kutb (öl. XIV. yy.): *Hüsrev ü Şîrîn*, 2. Fahrî (öl. 1367'den sonrada): *Hüsrev ü Şîrîn*, 3. Şeyhî (öl. 1429): *Hüsrev ü Şîrîn*, 4. Ali Şîr Nevaî (öl. 1501): *Ferhâd ü Şîrîn*, 5. Ahmed Rıdvan (öl. 1528-1538?): *Hüsrev-i Şîrîn*, 6. Muîdî (öl. ?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 7. Sadrî (öl. ?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 8. Hayatî (öl. ?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 9. Harîmî (Şehzâde Korkut) (öl. 1512): *Ferhâd ü Şîrîn*, 10. Âhî (öl. 1517): *Hikâye-i Şîrîn ü Pervîz ve Rivâyet-i Gül-gûn u Şebdîz*, 11. Celîlî (öl. 1569?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 12. Lâmiî (öl. 1532): *Ferhâd ü Şîrîn*, 13. Efşancı (öl. ?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 14. Ârif Çelebi (öl. ?): *Ferhâd ü Şîrîn*, 15. Şânî (öl.?): *Ferhâd ü Şîrîn*, 16. Sâhirî (öl. ?): *Şîrîn ü Hüsrev*, 17. İmamzâde Ahmed (öl. 1569): *Hüsrev ü Şîrîn*, 18. Halîfe (öl. 1572): *Hüsrev ü Şîrîn*, 19. İdris Beğ (Mahvî) (öl. 1580): *Hüsrev ü Şîrîn*, 20. Fasîh Ahmed Dede (öl. 1699): *Hüsrev ü Şîrîn*, 21. Sâlim (öl. 1800?): *Hüsrev ü Şîrîn*, 22. Mustafa Ağa Nâsır (öl. XIX. yy.): *Hüsrev ü Şîrîn*, 23. Nâkâm (öl. 1905): *Ferhâd ü Şîrîn*, 24. Ömer Bâkî (öl. ?): *Ferhâd ü Şîrîn*.⁶

⁴ Gönül Alpay, "Ali Şîr Nevaî'nin Ferhâd ü Şîrîn Mesnevisi Üzerindeki Etkiler", *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*, Türk Dil Kurumu Basımevi, s. 158, Ankara, 1970.

⁵ Âsafî'yi Faruk Kadri Timurtaş, *Hüsrev ü Şîrîn / Ferhâd u Şîrîn* yazan şairler arasında göstermiş ancak bu konudaki eserini zikretmemiştir. Faruk Kadri Timurtaş, "İran Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairler", *Şarkiyat Mecmuası*, C (S) 4, s. 77, 78, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1961.

⁶ Türk ve Fars edebiyatlarında tespit edilen *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Ferhâd ü Şîrîn* şairleri ve eserleri bölümü şu kaynaklardan hazırlandı: Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn*'i, İnceleme-Metin, s. 22-46, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1980. // Orhan Kemal Tavukçu, *Ahmed Rıdvan, Hüsrev ü Şîrîn*, İnceleme-Metin, Doktora Tezi, s. 22-59, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000. // Faruk Kadri Demirtaş [Timurtaş], "Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairlerimiz", *Türk Dili, Aylık Fikir ve Edebiyat Dergisi*,

Görüldüğü gibi Firdevsî ve Senâî'den sonra Fars edebiyatında bu konuda XIII-XIX. yüzyıllar arasında 3 tanesi küçük olmak üzere toplam 33 mesnevi kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında ise XIV-XX. yüzyıllar arasında bu sayı 24'tür. Türk edebiyatında ilk *Hüsrev ü Şîrîn*, Altın Ordu sahasında Kutb tarafından yazılmış olup Nizâmî'nin aynı adı taşıyan eserinin tercümesi şeklindedir. Türk ve Fars edebiyatlarında toplam 57 şair hikâyeyi nazmetmişlerdir. Bu sayının artması da mümkün görünmektedir. Nitekim Nevaî, *Ferhâd u Şîrîn*'inin (telif M 1484) baş tarafında, hikâyeyi Farsça yazarlar arasında adı bilinmeyen bir şairden daha söz eder.⁷

Ferhâd ü Şîrîn / Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi klasik Türk edebiyatından sonra hem Türk halk edebiyatında hem de Türkçenin diğer lehçe / şivelerinde yazılmaya devam etmiştir. Ayrıca başka dillerde de *Hüsrev ü Şîrîn / Ferhâd ü Şîrîn* hikâyeleri yazılmıştır.

Fars edebiyatında XIV. yüzyılda Türk asıllı şair Ârifî (Ârifî(?)-i Erdebîlî) hikâyeyi ilk kez *Ferhâd-nâme* (telif H 770, 771)⁸ adıyla yazmıştır. XV. yüzyılda da Selîmî, *Şîrîn ü Ferhâd* (telif H 880)⁹ adı ile onu takip etmiştir. Türk edebiyatında ise hikâyeyi *Ferhâd ü Şîrîn* adıyla ilk nazmeden Ali Şîr Nevaî olmuştur. Ali Şîr Nevaî'yi Anadolu sahasında Harîmî mahlasıyla şiirler yazan Yavuz Sultan Selim'in ağabeyi Şehzâde Korkut ve Lâmiî Çelebi takip etmişlerdir.

Gönül Alpay, hikâyenin *Ferhâd ü Şîrîn* adı ile nazmedilmesinin yolunu Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin açtığını belirtmektedir: “Emîr Hüsrev'in eserinde yaptığı bir motif değişikliği, *Ferhâd u Şîrîn*'in doğmasına büyük ölçüde yardım etmiştir. Emîr Hüsrev, *Ferhâd*'ı Çin fağfurunun oğlu yapmıştır. Nevaî'nin mesnevisinde okuyucuya sunulan Çin hakanının oğlu *Ferhâd* bu motiften alınmıştır.”¹⁰

Hikâye Türk edebiyatında Ali Şîr Nevaî ile önemli değişikliklere uğramıştır. Hüsrev, Nevaî'de, Nizâmî'nin eserindeki efsanevi güzel delikanlı değil, yaşlı, kaptisli, ideallerini gerçekleştirmek isteyen biridir. *Ferhâd* da Çin hakanının oğludur ve Türk'tür. Nevaî, *Ferhâd*'ı Çin hakanının oğlu yapmakla Çin Türkistanı'nı kastetmiştir. Eğer onu Çinli olarak tanımış olsaydı ona “fağfur” demesi gerekir-

C 1, S 10, s. 568-573, Ankara, 1952. // Faruk Kadri Timurtaş, “İran Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairler”, *Şarkiyat Mecmuası*, C (S) IV, s. 71-86, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1961. // Faruk Kadri Timurtaş, “Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Hikâyesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C IX, s. 71-80, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1959. // Mustafa Erkal, “Hüsrev ve Şîrîn”, *DİA*, C 19, s. 53-55, İstanbul, 1999.

⁷ Gönül Alpay, “Ali Şîr Nevaî'nin *Ferhâd ü Şîrîn* Mesnevisi Üzerindeki Etkiler”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*, Türk Dil Kurumu Basımevi, s. 157, 158, Ankara, 1970.

⁸ *Ferhâd-nâme -i Ârif-i Erdebîlî*, Ayasofya Kütüphanesi, No 3335.

⁹ Gönül Alpay, *a.g.m.*, s. 158.

¹⁰ Gönül Alpay, *a.g.m.*, s. 157.

di. Hikâyenin kadın kahramanı olan Şîrîn de Nevaî'nin kaleminde Nizamî'deki büyüklüğünü kaybetmiştir. O, ancak ihtirasla seven, sevgilisine sadık, onun için her fedakârlığa hazır bir karakterdir. Nevaî böylece eserin asıl kahramanlarını Nizamî'deki gibi Hüsrev ile Şîrîn değil, Ferhâd ile Şîrîn olarak takdim etmiştir. Nevaî ikinci derecedeki kahramanları da karakter bakımından değiştirmiştir. Mesela Nizamî'de Şâpûr, Ferhâd'ın mektep arkadaşı olmakla beraber, Hüsrev'e daha yakındır. Nevaî'de ise yalnız Ferhâd'a bağlı ve onun için hayatını fedaya hazır bir arkadaştır.¹¹

Ali Şîr Nevaî'den önce Kutb, Fahrî ve Şeyhî eserlerini *Hüsrev ü Şîrîn* adı ile yazarlarken Ali Şîr Nevaî hikâyeyi *Ferhâd ü Şîrîn* adıyla nazmetmiştir. Lâmiî Çelebi de Ali Şîr Nevaî'ye uyarak eserine *Ferhâd ü Şîrîn* adını vermiştir. Makalede her iki eser dil, üslup ve olay akışı yönlerinden incelenerek benzeyen, benzemeyen ve farklı yönleri tespitiye çalışılacaktır.

2. Lâmiî Çelebi'nin *Ferhâd ü Şîrîn*'i

2.1. Lâmiî Çelebi'nin *Ferhâd ü Şîrîn*'i Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Lâmiî Çelebi hikâyeyi *Ferhâd ü Şîrîn* adıyla Türkçe nazmeden Ali Şîr Nevaî ve Harîmî'den (Şehzâde Korkut) sonra üçüncü kişidir. Lâmiî Çelebi, Ali Şîr Nevaî'nin eserine temelde bağlı kalmış, fakat ona katkılarda bulunarak genişletmiş ve Anadolu Türkçesine aktarmıştır.

Lâmiî Çelebi'den bahseden kaynaklar, mesela bazı tezkireler, sadece *Ferhâd u Şîrîn*'i ismen zikretmişler, bazıları da bir iki cümle ile geçiştirmişlerdir. Daha sonra yazılan ve büyük çoklukla tezkirelerdeki bu bilgilere dayanan edebiyat tarihleri ve son dönemde Lâmiî Çelebi üzerinde yapılan çalışmalarda *Ferhâd u Şîrîn*'le ilgili bilgiler bu ilk bilgilerin ötesine geçememiştir. Ağâh Sırrı Levend (öl. 1978), kendisinde olduğunu söylediği bir nüshadan hareketle yazdığı "Lâmiî'nin Ferhâd u Şîrîn'i" adlı makalesinde¹² dikkatleri eser üzerine çekmiştir. Daha sonra biri yüksek lisans, diğeri de doktora olmak üzere iki tez çalışması yapılmıştır.¹³ Ayrıca eser T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından e-kitap olarak

¹¹ E. E. Bertels, *a.g.m.*, s. 127-129.

¹² Ağâh Sırrı Levend, "Lâmiî'nin Ferhâd u Şîrîn'i", s. 85-111, Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten, 1964'ten Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965. Ağâh Sırrı Levend, makalesinin 87. sayfasında nüshanın kendisinde olduğunu söyledikten sonra *Ferhâd u Şîrîn*'in yazılış tarihini H 918=M 1512, beyit sayısını da 5095 olarak verir. Ağâh Sırrı Levend bu nüshayı daha sonra Atatürk Üniversitesi Kütüphanesine bağışlamıştır (Seyfettin Özege Kitaplığı ASL No 263).

¹³ Ferhâd ile Şîrîn üzerinde yaptığımız doktora çalışmamızda eserin beyit sayısını 8157 olarak tespit ettik. Çalışmamızda eserin yurt içi ve yurt dışındaki beş nüshasını karşılaştırdık: Hasan Ali Esir, *Lâmiî Çelebi, Ferhâd ile Şîrîn*-İnceleme-Metin-İndeks-, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, 448 s. Yüksek lisans çalışması da Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığı, ASL No 263'teki nüsha incelenerek Abdulkadir Erkal tarafından yapılmıştır: Abdulkadir Erkal, *Lâmiî Çelebi, Ferhad u Şirin* (Ferhadname), İnceleme-Metin, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1998, 324 s. Bu

Lâmiî-Ferhadnâme adıyla yayımlanmıştır.¹⁴

Agâh Sırrı Levend, yukarıdaki makalesinde mesnevilerin Türk edebiyatındaki yerini ve Ferhâd ile Şîrîn hikâyesinin tarihî seyrini anlattıktan sonra, hikâyenin özetini vermiştir. Son bölümde de Lâmiî'nin, *Ferhâd ü Şîrîn*'de yaptığı değişiklikleri yedi maddede toplamıştır. Agâh Sırrı Levend, bu karşılaştırmada dördüncü maddede Behrâm'ın kim olduğunun Lâmiî'de iyice açıklanmadığını söyleyerek bazı ipuçlarından onun Behrâm'ın Mülk-ârâ'nın yerine vezir olduğunu söylüyor.¹⁵ Agâh Sırrı Levend'in elindeki nüshada 3191-3195. beyitler olmadığından¹⁶ Behâm'ın Lâmiî'de de Nevaî'de olduğu gibi Hakan'ın veziri Mülk-ârâ'nın oğlu olduğunu tespit edemediği anlaşılıyor. Agâh Sırrı Levend, makalesini “Daha geniş bilgi edinmek için Nevaî'nin eseriyle karşılaştırmak gerekir.”¹⁷ cümlesi ile tamamlamıştır.

2.2. Eserin Yazılış Tarihi

Bursa'ya vali / kadı olarak atanan Fenârî-zâde Muhammed Şâh Efendi'nin (öl. 1523)¹⁸ Nevaî'nin *Hamse*'sini görüp beğenmesi üzerine Lâmiî Çelebi'den (öl. 1532) *Hamse*'nin ikinci kitabı olan *Ferhâd ü Şîrîn*'i Anadolu Türkçesine aktarmasını istemiştir. O da eseri on altı ayda yazmıştır (VIII/857-866, LIV/8077).¹⁹ Lakin eserin hangi tarihte yazıldığına dair bilgi yoktur. Agâh Sırrı Levend, 1965 yılında yazdığı yukarıda adı geçen makalesinde kaynak göstermeden, muhtemelen eser Yavuz Sultan Selîm'e sunulduğu için Yavuz Sultan Selîm'in tahta çıkış tarihi olan 1512'yi dikkate alarak, eserin H 918/ M 1512'de yazıldığını söylemektedir.²⁰ Ancak Lâmiî Çelebi, daha sonraları Rumeli Kazaskeri olacak olan

çalışmada tespit edilen beyit sayısı 5043'tür. Seyfettin Özege Kitaplığındaki nüshanın 3114 beyit eksik olduğu anlaşılıyor. Abdulkadir Erkal'ın bu konuda bir de makalesi bulunmaktadır: Abdulkadir Erkal, “Lamiî'nin Ferhad u Şirin Mesnevisi,” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S 8, s. 51-66, Erzurum, 1997.

¹⁴ Hasan Ali Esir, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78433/lamii---ferhadname.html> [04.02.2014]

¹⁵ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 110, 111.

¹⁶ Bk. Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 261, 262 (farklar kısmı).

¹⁷ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 111.

¹⁸ Fenârî-zâde Muhammed Şâh Efendi; Fenârîzâde Muhyiddîn Mehmed Şâh, Şâh Çelebi, Mehmed Şâh Çelebi, Molla Şâh Çelebi olarak da bilinmektedir. Künyesi Molla Muhyiddîn Mehmed Şâh Bin Molla Ali Bin Molla Yüsf Bâli bin Molla Şemseddîn Fenârî'dir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bursa Kadı Sicilleri Defter No 2480, sayfa 41'de H 920 / M 1514'te Bursa'da kadılık yaptığı kayıtlıdır. Buradaki künyesi Muhammed Şâh Efendi bin el-Merhûm Mevlânâ Alî Çelebi el-Fenârî'dir. Sultan II. Mehmed devrinde doğmuştur. Yavuz Sultan Selim zamanında önce Bursa, ardından İstanbul kadısı olmuştur. Rumeli Kazaskeri iken H 929 / M 1523'te vefat etmiştir. Bilgi için bk. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri, Bursa Kadı Sicilleri, Defter No 2480, s. 41, Kâğıthane, İstanbul. // Zeki Çıkman, Ramazan Ayvalılı, Ethem Levent, vd. (Tertip Heyeti), “Fenârî-zâde Muhammed Şâh Efendi”, *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, C 14, s. 42, 43. // Muharrem Tan, *Taşköprülüzâde-Osmanlı Bilginleri-e-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi-Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, s. 285, İz Yayınları, 1997. // Mehmet İpşirli, “Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şâh”, *DİA*, C 12, s. 340, 341.

¹⁹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 183, 433.

²⁰ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 87.

Fenârî-zâde'nin Bursa'ya vali / kadı olarak atanması üzerine eseri yazdığını söylediğine göre Fenârî-zâde'nin Bursa'ya vali / kadı olarak atandığı tarihi bilmek gerekir. Fenârî-zâde Muhammed Şâh Efendi, H 919 / M 1513'te İstanbul'da Semâniyye Medreselerinden birine atanmıştır.²¹ H 920 / M 1514'te de Bursa kadıdır.²² O zaman eserin yazılmaya başlandığı tarihin H 920 / M 1514, bitiriliş tarihinin de on altı ayın sonu olan H 921 / M 1515'in ortaları ya da sonları olduğu kesinleşiyor. Ali Şîr Nevaî de *Ferhâd ü Şîrîn*'ini Nizamî ve Hüsrev-i Dihlevî'nin aynı addaki eserinden etkilenerek Lâmiî Çelebi'den 32 sene önce H 889 / M 1484'te yazmıştır.

3. Ali Şîr Nevaî ve Lâmiî Çelebi'nin *Ferhâd ü Şîrîn*lerinin Genel Çerçevesi

Ali Şîr Nevaî'nin (öl. 1501) *Ferhâd u Şîrîn*'i²³ baş tarafta iki tevhid, onları takiben bir münacat, bir naat, bir miraciyye, Nizâmî (öl. 1214?) ve Abdurrahman Câmî (öl. 1492) hakkında birer medhiye, sebab-i te'lîf manzumelerinden sonra, Sultan Hüseyin-i Baykara (öl. 1506) ve Sultan Bedfüzzamân Bahâdır medhinde söylenmiş yine birer medhiye bulunmaktadır. Eser buraya kadar on bir bölümdür. On ikinci bölümde Ferhâd'ın doğumu ile hikâye başlıyor ve elli ikinci bölümde tamamlanıyor. Nevaî'de elli üçüncü bölümü Timur Han neslinden Şâh Garîb Bahâdır'ın medhine ayrılmıştır. Son bölümde hikâyenin tamamlanmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Eserin beyit sayısı 5792'dir.²⁴

Lâmiî Çelebi'nin *Ferhâd u Şîrîn*'i ise baş tarafta mesnevi şeklinde bir münacat, tevhid yolunda ve yine mesnevi şeklinde "Besmele" harflerinin izahına dair bir manzume, bunu takip eden ve kaside şeklinde başka bir tevhid, Melâmiyye ve Nakşibendiyyeyi anlatan mesnevi şeklinde tasavvufi bir tevhid girişinden sonra bir kaside, çeşitli başlıklar altında mesnevi şeklinde tasavvufî manzumeler, tevhid ve münacat şeklinde birbirini takip eden ve üç bölüm hâlinde işlenen kısa mesneviler, yine mesnevi şeklinde bir naat ve dört halife övgüsünden sonra naat şeklinde bir kaside, bir miraciyye, sebab-i te'lîf manzumesi, devrin padişahı I. Selim için biri mesnevi diğeri kaside şeklinde iki manzume, yine I. Selim'in övgüsüne dair bir manzume ve I. Selim'in övgüsüyle başlayıp Şehzade Süleyman'ın övgüsüyle tamamlanan bir medhiyeden sonra asıl hikâyeye başlanıyor. Eserde, baş taraftaki kırk sekiz beyitlik manzume ile birlikte buraya kadar on bir bölüm bulunmaktadır. On ikinci bölümde Nevaî'de olduğu gibi Ferhâd'ın doğumu ile hikâye başlıyor ve elli üçüncü bölümde tamamlanıyor. Son bölüm yine

²¹ Zeki Çıkman, Ramazan Ayvalılı, Ethem Levent, vd. (Tertip Heyeti), *a.g.e.*, C 14, s. 42, 43.

²² İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri, Bursa Kadı Sicilleri, Defter No 2480, s. 41.

²³ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, 515 s.

²⁴ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*

Nevaî'de olduğu gibi hikâyenin bitirilişinden duyulan memnuniyetin ifadesine ayrılmıştır. Eserin beyit sayısı 8157'dir.²⁵

3.1. Her İki Eserde Ortak Yönler

Türkçe yazmakla övünen Lâmiî Çelebi,²⁶ Ali Şîr Nevaî'nin *Ferhâd u Şîrin*'ini Anadolu Türkçesine aktarırken “üstadım” dediği Nevaî'yi baştan sona taklit ettiğini kendisi bizzat söylemektedir. Ancak bunu yaparken bir plan dâhilinde yaptığını da söylüyor. Bunu da bazı beyitleri aynen almak, bazılarında değişiklikler yapmak ve nihayet hiç kimsenin el uzatamadığı güzel sözleri toplamak ve yeri geldikçe üslupta değişiklikler yapmak şeklinde sıralıyor (VIII/922-930).²⁷ Bu durumda her iki eserde ortak ve farklı yönlerin olduğu açıktır.

3.1.1. Her iki Eserde Ortak Beyitler

Lâmiî, eserine: Bede'nâ bi'smeke'llâhümme nazmen / Fe-yessir nahve subli'r-rüşdi 'azmen²⁸ beytiyle başlıyor. Yukarıda da belirtildiği gibi Lâmiî, eserindeki bazı beyitleri Nevaî'den aynen almıştır. Bu beyitlerde çoklukla lehçe / şive farklarından kaynaklanan ses değişiklikleri bulunmaktadır; kelime farkları ise azdır. Mesela baş taraftaki tevhid manzumesinde Nevaî'de geçen: Ta'âlâ'llâh ni Hayy u Kâdir-i pâk / Ki 'akl-ı kül anga dip mâ-'arefnâk (II/23)²⁹ beyti Lâmiî'de: Te'âlâ şânuhû zî-kâdir-i pâk / Ki 'âkl-ı kül çağırur mâ-'arefnâk (I/ 172)³⁰ şeklindedir. Sebeb-i Te'lif-i Kitâb bölümünde Nevaî'de: Kalem berg-i gül ü nesrînga sürmek / Rakam *Ferhâd ile Şîrînga* sürmek (VIII/10)³¹ beyti Lâmiî'de: Kalem berg-i gül ü nesrîne çekdüm / Rakam *Ferhâd ile Şîrine* çekdüm (VIII/923)³² şekline dönüşmüştür. Bu konudaki diğer örneklerin bir kısmı şunlardır:

Nevaî:

Min oldum ol tingiz kim gevheri yok

Veyâ ol ot ki aning ahkeri yok

(XII /31)

²⁵ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*

²⁶ Kemal Yavuz, “XIII-XVI. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S 27, s. 48, İstanbul, 1983.

²⁷ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 185.

²⁸ Ey Allah'ım, senin adınla nazma başladık; doğru düşünmeye olan azmi kolaylaştırdı!...

²⁹ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 80.

³⁰ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 156.

³¹ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 103.

³² Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 185.

Lâmiî:

Ben oldum ol deniz kim gevheri yok
Ve yâ şol od ki anun ahkeri yok

(XII/1337)

Nevaî:

Zihî hasret ki min yıllar yutub kan
Bolup Çîn ü Hitâ mülkide hâkân

(XII/34)

Lâmiî:

Zihî hasret ki ben yıllar yudup kan
Olam Çîn ü Hitâ milkine hâkân

(XII/1339)

Nevaî:

Mahabbet nûrı alında hüveydâ
Cemâlinde vefâ tigrâsı peydâ

(XII/60)

Lâmiî:

Mahabbet nûrı alında hüveydâ
Cemâlinde vefâ tigrâsı peydâ

(XII/1364)

Nevaî:

Kı kılğay tört 'âlî kasr bünyâd
Bolup her fasl bir kasr içre Ferhâd

(XIV/37)

Lâmiî:

Ki kıla dört 'âlî kasr bünyâd
Ola her fasl bir kasr içre Ferhâd

(XIV/1542)

Nevaî:

Havâ dağı bulutdın kiydi sincâb
Bulut dağı havâga saçtı sîm-âb

(XVII/94)

Lâmîî:

Havâ dahı bulutdın geydi sincâb
Bulut dahı havâdan saçdı sîm-âb

(XVII/1949)

Nevâî:

Tecemmül hadd u imkândan füzûnrak
Ne kim kılsam gümân andın füzûnrak

(XVIII/47)

Lâmîî:

Tecemmül hadd-i imkândan ziyâde
Ne kim kılsam gümân andan ziyâde

(XVIII/2045)

Nevâî:

Felek pîli seherden çekse hortûm
Kaşında peşşe hortûmınca ma'lûm

(XVIII/57)

Lâmîî:

Felek pîli seherden çekse hurtûm
Katunda peşşe hurtûmınca ma'lûm

(XVIII/2053)

Nevâî:

Karanlıkdın yüzi şâm-ı melâmet
Uzunlukdın boyı rûz-ı kıyâmet

(XXIII/54)³³

Lâmîî:

Karanlıkda yüzi şâm-ı melâmet
Uzunlukda boyı rûz-ı kıyâmet

(XXIII/2681)³⁴

Bu şekilde Nevaî'den aktarılan beyitleri eser boyunca görmek mümkündür.

³³ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 128,129, 131, 142, 169, 176, 177, 219.

³⁴ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 199-200, 201, 207, 221, 224, 224, 245.

3.1.2. Her İki Eserde Konu ve Kahramanlarda Ortaklık

Şahıs kadrosu ve zemin her iki eserde de aynıdır. Olayların seyri de, birkaç ayrıntı dışında, aynı paralellikte devam ediyor. Hikâyenin başladığı bölümde Çin hakanının bir erkek çocuk arzusu ve bunun gerçekleşmesi, hakanın saçını saçıp ihsanlarda bulunması her iki eserde de değişmiyor (XII/1284-1379).³⁵ Takip eden bölümde çocuğa ad verilmesi ve meziyetleri anlatılmaktadır. Lâmiî burada da tamamen Nevaî'ye bağlıdır. Çocuğa ad olarak verilen Ferhâd'ın *fîrâk*, *reşk*, *hicr*, *âh* ve *derd* kelimelerinin ilk harflerinden seçilmesi, bir yaşına geldiğinde yürüme-ye başlaması, üç yaşında akıcı konuşması, astronomiye ilgi duyması, *ebced*'i öğrenmesi "Besmele" ve Fatıha Suresi'nin mana ve önemini kısa sürede kavraması onun ilim yolundaki kabiliyetini gösteren deliller olarak her iki eserde de aynıdır. Ferhâd'ın bu ilimleri kısa sürede öğrendikten sonra; mızrak tutmak, ok atmak, gürz kullanmak gibi savaşla ilgili bilgileri bunlara katması yine her iki eserde ortaktır (XIII/1380-1501).³⁶ Daha sonraki iki bölümde, Ferhâd'ın aşk ateşiyle yanıp tutuşması, hakanın, tedavisi için dört saray yaptırması, bunun için Mülk-ârâ'yı görevlendirmesi, Çin'de bu sarayların yapılması ve bu işte çalışanlar hiç değiştirilmeden Lâmiî'de de yer alır. Ferhâd'ın Kâren'le taş kesmesi, Mânî'nin hünerlerini ortaya koyması ve dört yılda tamamlanan bu dört sarayın her birinde Ferhâd'ın üçer ay dinlenmesi de eserlerde paralellik gösterir (XIV-XV/1502-1584/1585-1730).³⁷ Her iki eserin bundan sonraki bölümleri ise şu şekilde ortak bir sıra takip ediyor: Ferhâd, Karen'le taş keser; Mânî de yapılanları resmeder. Dört yılda dört mevsim için dört saray yapılır. Hakan, dinlenmesi için sarayları Ferhâd'a tahsis eder (XVI/1731-1835).³⁸ Ferhâd, Hakan'la Gül-nârî sarayda yiyip içip dinlenirler. Bu sırada Ferhâd'a ilaç tedavisi uygulanır, fakat derdi büsbütün artar (XVII/1836-2001).³⁹ Hakan, yaşlılığını bahane ederek hanlık tacını oğlu Ferhâd'a bırakmak ister; Ferhâd bu isteği kabul etmez (XVIII/2002-2151).⁴⁰ Hakan, Ferhâd'a hazinelerini vermek ister, o, bunları da reddeder. Gözüne ilişen bir billûrî dürc içinde güneş gibi parlayan Âyîne-i İskenderî içerisinde garip suretler akseder; bu akisten Ferhâd'ın gönlüne ıstırap düşer (XIX/2152-2253).⁴¹ Ferhâd, bu tılsımları fethetmek için Yunan'a gitmek ister. İsteğini Mülk-ârâ'ya açar. Mülk-ârâ, Ferhâd'ı vazgeçirmek ister, fakat başaramaz. Durumu Hakan'a bildirir. Hakan çaresiz, Ferhâd'ı alarak ordusuyla Yunan'a hareket ederler (XX/2254-2327).⁴² Yunan halkı kendilerini iyi karşılar. Hakan'la Ferhâd, Süheylâ Hakîm'in

³⁵ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 199-202.

³⁶ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 202-206.

³⁷ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 206-214.

³⁸ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 214-217.

³⁹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 218-222.

⁴⁰ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 223-227.

⁴¹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 228-231.

⁴² Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 231-233.

bulunduğu mağaraya giderler. Süheylâ Hakîm, Câmâsb'ın vasiyeti doğrultusunda Ferhâd'ın talihinin açık olduğunu söyler ve Sokrat'ın bulunduğu yeri tarif eder (XXI/2328-2493).⁴³ Ferhâd yolda karşısına çıkan ejderhayı öldürür ve ejderhanın mağarasına girerek Genc-i Ferîdûn'u fethedip içinde bulunan ejderhaya benzeyen siyah bir kılıçla büyük bir siperi Hakan'a getirir (XXII/2494-2626).⁴⁴ Ferhâd atıyla Ehremen'in bulunduğu ormanlık alana gelir ve onu da öldürür. Hakan'la birlikte Ehremen'in hazinelerini açar, içinde Hz. Süleymân'ın mührünü bulur. Daha sonra Sokrat'ın bulunduğu yere hareket ederler (XXIII/2627-2756).⁴⁵ Ferhâd, Sokrat'ın bulunduğu dağdaki tılsımı açmakla meşgul olurken Hızır'la karşılaşır. Hızır'ın önderliğinde gam zulematından çıkarak yeniden hayat bulur (XXIV/2757-2893).⁴⁶ Ferhâd, İskender tılsımını fethedip Hakan ve Mülk-ârâ ile Sokrat'ın bulunduğu dağa gelirler. Ferhâd burada Câm-ı Cemşîd'le akâlim-i seb'a memleketlerini tarar, Sokrat'ın içinde olduğu mağarayı bulur; Câm-ı Cemşîd'in yardımıyla mağaradaki Sokrat cevherini elde eder ve Sokrat'la tanışır (XXV/2894-3075).⁴⁷ Ferhâd, İskender tılsımını fethedip Hakan ve Mülk-ârâ ile yeniden Çin'e döner. Câm-ı Cihân-nümâ'dan Ermen'i seyreder ve Şîrîn'i görür, bayılır (XXVI/3076-3255).⁴⁸ Ferhâd aşk ateşiyle günden güne solmaktadır. Hakimler hastalığına çare olur diye deniz seyri tavsiyesinde bulunurlar. Deniz seyri ne çıkılır. Fırtınaya yakalanırlar (XXVII/3256-3372).⁴⁹ Hakan'la Mülk-ârâ'nın gemileri batmaktan son anda kurtulur; Ferhâd'ın gemisi batar (XXVIII/3373-3494).⁵⁰ Ferhâd bir tahta parçasına sarılarak boğulmaktan kurtulur. Deniz dalgaları onu Yemen sahiline sürükler. Hutun tacirleri Yemen'e giderlerken bulur, gemilerine alırlar. Ferhad, Cezayir korsanlarının saldırılarını püskürtür. Bu yolculukta Şâpûr'la arkadaş olur. Şâpûr, Ferhâd'a Ermen diyarını resmeder. Resmi gören Ferhâd fenalaşır (XXIX/3495-3726).⁵¹ Ferhâd'la Şâpûr, Yemen'den Ermen'e hareket ederler. Ferhâd, Ermen Dağı'nda kanal kazmakla meşgul bir bölük insan görür ve onlarla kanal kazma işine koyulur. Akşam olunca da dağ üzerine çıkar, Şîrîn'in sarayına bakarak efsaneler söyler (XXX/3727-3944).⁵² Ferhâd'ın kazmasının sesini duyan Şîrîn, yanına gelerek başına cevherler saçar; Ferhâd düşüp bayılır. Şîrîn, Ferhâd'ı alır, sarayına götürür (XXXI/3945-4162).⁵³ Ferhâd kendine geldiğinde tekrar dağdaki işinin başına döner. Şîrîn, Ferhâd'ın böyle bir-

⁴³ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 234-239.

⁴⁴ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 239-243.

⁴⁵ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 244-247.

⁴⁶ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 248-252.

⁴⁷ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 252-258.

⁴⁸ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 258-263.

⁴⁹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 264-268.

⁵⁰ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 268-272.

⁵¹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 273-280.

⁵² Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 280-287.

⁵³ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 287-294.

den ortadan kaybolmasına ve işinin başına dönmesine çok şaşırır (XXXII/4163-4280).⁵⁴ Ferhâd, Ermen Dağı'ndan Ermen şehrine kadar kayaları parçalayarak kanalı kazar. Kanalin yanına bir de saray ve havuz yapar. Mehîn Bânû, Şîrîn'i davet eder. Şîrîn gelir, Ferhâd su bendini açar (XXXIII/4281-4375).⁵⁵ Mehîn Bânû ve Şîrîn atlarıyla gelirlerken Şîrîn'in atı sürçer; Ferhâd yere düşmekte olan Şîrîn'i yakalar, sarayına götürür ve tekrar vadiye döner (XXXIV/4376-4496).⁵⁶ Mehîn Bânû ile Şîrîn, Ferhâd'a ziyafet verirler. Şîrîn, Ferhâd'la birlikte içer, kendilerinden geçerler (Lâmiî'de Şîrîn, Ferhâd'a içki sunar ve şiir söylemesini ister. Ferhâd badeyi içmeden bir tercî' söyler. Şîrîn, bu tercî' etkisiyle kendinden geçer.) (XXXV/4497-4848).⁵⁷ Bu şekilde sarhoş yatarlar. Hüsrev, Şîrîn'in güzellik ve zarafetini duymuştur. Mehîn Bânû'ya elçi gönderir, Şîrîn'i ister (XXXVI/4849-5008).⁵⁸ Hüsrev'in mektubu, elçi ile Mehîn Bânû'ya iletilir. Mehîn Bânû elçiye uygun bir dille bunun olmayacağını söyler. Elçi, durumu Hüsrev'e bildirir (XXXVII/5009-5141).⁵⁹ Hüsrev, Ermen'i muhasara altına alır. Mehîn Bânû kaçarak Ermen'de bir kalede saklanır. Hüsrev, kale önüne gelir, Ferhâd'ı bir taş üzerinde görür; askerlerine yakalamalarını emreder. Ferhâd, Hüsrev'i bu düşüncesinden vazgeçirmek isterse de başarılı olamaz. Attığı taşla Hüsrev'in tacını yere düşürür (XXXVIII/5142-5276).⁶⁰ Hüsrev, Büzürg Ümîd'le Mehîn Bânû'ya tekrar elçi gönderir. Mehîn Bânû'nun cevabı yine olumsuzdur. Hüsrev, kaleyi kuşatır (XXXIX/5277-5433).⁶¹ Kaleyi düşüremeyince Büzürg Ümîd, Ferhâd'ı hile ile tutsak etmesi için bir kadın tutar. Kadın hile ile Ferhâd'ı delirtir. Şâpûr, hilekâr kadını bir taşla öldürür. Pusudaki askerler Şâpûr'u yakalayıp Hüsrev'e getirirler (XL/5434-5558).⁶² Kaleyi muhasara eden askerler de yarı baygın yatan Ferhâd'ı Hüsrev'e getirirler. Ferhâd, Hüsrev'in sorularına ters cevaplar verir. Bunun üzerine Hüsrev, Ferhâd'ın idamını ister (XLI/5559-5713).⁶³ Ferhâd darağacına götürülürken Hüsrev fenalaşır. Halk, Hüsrev'in bu hâlini Ferhâd'ın suçsuz yere idam edilmek istenmesine bağlar. Ferhâd'ın idamından vazgeçilir, Hüsrev de eski sağlığına kavuşur (Bu kısım Nevaî'de yok). Ferhâd hapse atılır. Selâsîl Kalesi'nin bekçileri Ferhâd'ın suçsuz yere hapsedildiğini öğrenince onu her gece serbest bırakırlar. O da dağlarda sahralarda vahşilerle, kuşlarla arkadaş olur (XLII/5714-5859).⁶⁴ Ferhâd hapiste geceleri yıldızlar ve Şîrîn'in hayaliyle sabahları da seher

⁵⁴ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 294-298.

⁵⁵ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 298-301.

⁵⁶ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 302-306.

⁵⁷ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 307-320.

⁵⁸ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 320-325.

⁵⁹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 325-329.

⁶⁰ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 330-334.

⁶¹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 334-339.

⁶² Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 340-343.

⁶³ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 344-349.

⁶⁴ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 350-354.

yeli ve güneşle konuşur (XLIII/5860-6094).⁶⁵ Şîrîn, Ferhâd'ın Hüsrev elinde tut-sak olduğunu öğrenince sarayında fenalaşır. Şâpûr, Ferhâd'ın yaşadığı haberini getirir, Şîrîn sağlığına kavuşur. Ferhâd ile Şîrîn, Şâpûr vasıtasıyla mektuplaşır (XLIV/6095-6294, XLV/6295-6441).⁶⁶ Şîrîn'in sabrı tükenmiş, akli gitmiştir (XLVI/6442-6563).⁶⁷ Ferhâd ile Şîrîn'in mektuplaşmalarını öğrenen Hüsrev, adamlarını göndererek Şâpûr'u yakalatır. Büzürg Ümîd'le görüşerek Şîrîn'in öldürülmesine karar verirler. Büzürg Ümîd, hilekâr bir kadın tutar (XLVII/6564-6667).⁶⁸ Hilekâr kadın, Ferhâd'ı Selâsil Kalesi'nde bulur ve yalan haberlerle ölümüne sebep olur (XLVIII/6668-6814, XLIX/6815-7060).⁶⁹ Mehîn Bânû, Hüsrev'le anlaşarak Şîrîn'i vermeye karar verir. Ferhâd'ın ölüm haberini alan Şîrîn, tedavi bahanesiyle Hüsrev'den izin alarak Ermen'deki sarayına döner (L/7061-7272).⁷⁰ Hüsrev'in oğlu Şîrûye, Şîrîn'in bitkin hâlini görünce babasının gaddarlığına içerlenir; babasını uyumakta olduğu bir sırada öldürür. Ferhâd'ın cenazesi Ermen'de Şîrîn'in sarayına getirilir. Şîrîn, Ferhâd'ın tabutuna sarılarak ruhunu teslim eder (LI/7273-7509).⁷¹ Mehîn Bânû da Şîrîn'in öldüğünü öğrenince ruhunu teslim eder. Behrâm, Hüsrev'in Ermen'de yapmış olduğu tahribatı Şîrûye'ye ödetir ve Şâpûr'u Ermen'e vali tayin eder (Nevâî'de Ermen'e Bânû'nun akrabalarından biri vali olur.) (LII/7510-7826).⁷² Behrâm saltanat tacını bırakarak inzivaya çekilir, Şem'un Rahîb'e mürit olur. Şem'un Rahîb, Behrâm'ın gördüğü rüyayı yorumlar ve onu hilelerle dolu hayallerden ve gafletten uyarır; nefis, kalp ve ruh sırları hakkında bilgiler verir (Nevâî'de bu bölüm Timur Han neslinden Şâh Garîb Bahâdîr'in övgüsüne ayrılmıştır.) (LIII/7827-8073).⁷³ Böylece hikâye sona erer. Son bölüm bitiriliş bölümüdür (LIV/8074-8157).⁷⁴

3.2. Lâmiî'nin Esere Yaptığı Katkılar

Lâmiî'nin esere yaptığı katkılar, aralarda beyitler şeklinde olduğu gibi bölümler şeklinde de olmuştur. Hikâyenin başladığı XII. bölüme kadar Nevâî'den tamamen farklı, özgün şiirler kaleme almıştır. Bu bölümler; baş tarafta mesnevi şeklinde bir münacat, I. bölümde tevhid yolunda ve yine mesnevi şeklinde "Bes-mele"nin izahına dair bir manzume, bunu takip eden ve kaside şeklinde başka bir tevhid, II. bölümde Melâmiyye ve Nakşibendiyye ile ilgili hususların anlatıldığı mesnevi şeklinde tasavvufî bir tevhid girişinden sonra bir kaside, çeşitli başlık-

⁶⁵ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 354-362.

⁶⁶ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 362-374.

⁶⁷ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 374-378.

⁶⁸ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 379-382.

⁶⁹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 383-395.

⁷⁰ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 396-402.

⁷¹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 403-410.

⁷² Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 411-422.

⁷³ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 422-432.

⁷⁴ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 433-435.

lar altında mesnevi şeklinde tasavvufî manzumeler, III-V. bölümlerde tevhid ve münacat şeklinde birbirini takip eden üç bölüm hâlinde mesneviler, VI. bölümde yine mesnevi şeklinde bir naat ve dört halifeye övgüden sonra naat şeklinde bir kaside, VII. bölümde bir miraciyye, VIII. bölümde mesnevi şeklinde Ahmed Buhârî övgüsü ve Muhammed Şâh Efendi el-Fenârî'ye dair sebeb-i te'lif manzumesi, IX. bölümde devrin padişahı I. Selim (Yavuz Sultan Selim) için ilki mesnevi diğeri kaside şeklinde iki manzume, X. bölümde yine I. Selim'in övgüsüne dair bir manzume, XI. bölümde I. Selim'in övgüsüyle başlayıp Şehzade Süleyman'ın (Kanuni Sultan Süleyman) övgüsüyle tamamlanan bir medhiyenin yer aldığı bölümlerdir (Giriş, I-XI/1-1283).⁷⁵ Bu bölümler, Lâmiî'nin özgün şiirleri olarak dikkati çeker. Lâmiî'nin esere yaptığı katkıları en açık olarak her iki eserin beyit sayısı ortaya koyar. Nevaî'nin *Ferhâd u Şîrîn*'inde beyit sayısı 5792 iken⁷⁶ Lâmiî'ninkinde beyit sayısı 2365 beyit artarak 8157 beyit olmuştur.⁷⁷ Bu da orta hacimde bir eser demektir.

3.2.1. Lâmiî'nin Kısmen Yaptığı Katkılar

Eserin ana konusu her iki eserde de Ferhâd'ın doğumu ile başlıyor. Olayların seyri, kahramanların karakterleri, rolleri vb. Nevaî ile aynıdır. Lâmiî'nin eserde yaptığı kısmi değişiklikler ve katkıları ise şunlardır:

Nevaî'de Ferhâd'ın doğumunun anlatıldığı bölümün nesir başlığı şöyledir: “Bu dîbâ-yı Çînî yüzün Hitâyî-sâz nakşlar bile münakkaş kılmak ve ol Hitâyî nakşlarını Mânevî tirâz güller bile dil-keş bizemek ve bu gülistân sahnında hâkân-ı Çîn mesned-i ihtişamın yaymak ve anıng ihtişamı hadîkası neseb güli ve ferzend mîvesidin özge cemî'-i ezhâr ve fevâkih bile müzeyyen irkenin aytmak ve derd bâgı goncesi ve belâ çemeni şikûfesi ya'nî şeh-zâde Ferhâd'ning 'adem şebistânının vücûd gülşeniga kilgenin kalem bülbülü tilidin sayramak (XII).”⁷⁸ Aynı bölüm Lâmiî'de: “Bu dîbâ-yı Çînî-etbâkın, Hittayî-sâz nakşlar ile münakkaş idüp, reşk-i gülzâr eylemekdedür. Ve ol Hittayî-nakşların evrâkın, Mânevî-tirâz güller ile dil-keş düzüp, zeyn-i bahâr kılmakdadur. Ve bu bûstân-ı dilsitân sahnına hâkânî-bisâtlar ve sultânî-simâtlar salup, meclis için ma'delet-i cihân-bânî ezhârîyle ve mekremet-i kâmrânî eşmâriyle müzeyyen itmekdedür. Ve gülistân-ı derd ü belâ goncesi ve çemenistân-ı mihnet ü 'anâ üşkûfesi, a'nî şeh-zâde Ferhâdun 'adem şebistânından vücûd gülistânına geldüğine bülbül-i hâme dilinden efsâne-i 'âşikâne itmekdedür (XII).”⁷⁹ Görüldüğü gibi Lâmiî bazen Nevaî'deki ifadeyi aynen almış bazen de değiştirmiştir.

⁷⁵ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 151-198.

⁷⁶ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*

⁷⁷ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*

⁷⁸ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 126.

⁷⁹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 199.

Eserin manzum bölümlerinde de durum böyledir. Yukarıda örneği verilen nesrin manzum bölümü Nevaî’de şu beyitlerle başlar:

Bu Çînî hullega bolgan rakam-keş
 Yüzün bu tarh ile kıldı münakkaş
 Ki Çîn mülki ki reşk-i nakş-ı Çîndür
 Sevâdı gayret-i huld-ı berîndür
 Şehi irdi mu‘azzam hânı anıng
 Dime hânı anıng hâkâmı anıng (XII/1-3)⁸⁰

Lâmiî, manzum bölümlere doğrudan Nevaî’nin beyitleri ile başladığı gibi bazen, burada olduğu gibi, kendi beyitleriyle başlıyor:

Gel iy ‘arş-âşiyân tâvûs-ı zî-bâl
 Ki’rem güldestesindendür sana bâl
 Niçe tâvûs ‘Ankâ-yı cihânsın
 Degül ‘Ankâ Hümâ-yı lâ-mekânsın
 Hakâyık seyridür mi‘râc-ı pâyen
 Sa‘âdet tâcîdur âfâka sâyen (XII/1284-1286)⁸¹

Lâmiî ancak 15. beyitten sonra Nevaî’nin yukarıdaki beyitlerine gelir. Beyitler Nevaî’ninkilerden biraz farklıdır:

İden tahrîr bu çînî-harfî
 Bu yüzden kıldı resm-i dil-pezîri
 Hıtâ milki ki hâki müşk-i Çîndür
 Sevâd-ı dîde-i çarh-ı berîndür
 Var idi bir mu‘azzam hânı anun
 Dü-‘âlem bende-i fermânı anun
 (XII/1299-1301)⁸²

Bu farklılığa rağmen beyitlerin Nevaî’den alındığı açıktır. Yine aynı manzumede her şeye sahip Çin hakanının bir erkek çocuk arzusu, yine biraz farkla,

⁸⁰ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 126.

⁸¹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 199.

⁸² Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 199.

her iki eserde şöyle anlatılmaktadır:

Sadef yok bahr ara ger bolmas incü
Anı bil bir nihâyetsiz acıg su

Ni acıg su ki mest-i vahşet-âyîn
Lebide kef yüzide mevedin çîn

Çemende serv bes ra'nâ şecerdur
Yok andın nef' çünkim bî-şemerdür

Şecer kim cüz letâfet şivesi yok
Otun orıdadur ger mîvesi yok

Yagındın ger bulut tigürmese sûd
Havâda ol hemân u bir kalın dûd

Çakın kim yarudı envârı anıng
Çü öçti kalmadı âşârı anıng

(XII/24-29)⁸³

Deniz kim yokdur asdâfında lûlû
Anı bil bir nihâyetsüz acı su

Niçe su mest-i dil şûrîde-âyîn
Lebinde kef yüzinde mevcden çîn

Çemende serv gerçi hoş şecerdür
Ne nef'i var anun çün bî-şemerdür

Bulut kim andan irmez 'âleme sûd
Hevâ üze anı bil âteşîn-dûd

Ne olur ol şu'leden kim berk-âyîn
Kıla bir dem cihân içini aydın

Geçüp kalmaya yirinde bir ahker
Ki nûrından cihân ola münevver

(XII/1331-1336)⁸⁴

Lâmiî'nin, "Pek çok beyti üstaddan aldım, bazılarını da değiştirdim." dediği bu beyitlerdir. Bu beyitleri eser boyunca görmek mümkündür.

3.2.2. Lâmiî'ye Ait Bölümler

Yukarıda özet olarak verilen kısımlar başta olmak üzere eserin tamamında Lâmiî'nin Nevaî'de olmayan bazı konulara da değindiği görülmektedir. Bunlardan iki tanesi diğerlerine göre öne çıkmaktadır:

⁸³ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 128.

⁸⁴ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 200.

3.2.2.1. “Besmele” Harflerinin İzahına Dair Bölüm

Lâmiî'nin *Ferhâd u Şîrîn*'inde ikinci manzume tevhid yolunda yazılmıştır. Söz konusu manzumede “Bismillâhirrahmânirrahîm” harflerinin ne anlama geldikleri anlatılmıştır. Nevaî'nin *Ferhâd u Şîrîn*'inde bu konuda bir manzume yoktur. Bu tarz manzume *Câmî Dîvânı*'nın başında bulunmaktadır. Bilindiği gibi Lâmiî, Camî'nin *Şevâhidü'n-nübüvve* ve *Nefahatü'l-üns* adlı eserlerini eklemelerle Türkçeye tercüme etmiştir. Bundan dolayı “Câmî-i Rûm” diye de anılmıştır. Câmî, *Dîvân*'ındaki ilk kasidesinin ilk on dokuz beytini “Besmele”nin on dokuz harfine ayırmıştır. Bu beyitlerin tercümesi aşağı yukarı şöyledir: “Bismillâhirrahmânirrahîm” “Alîm” ve “Hakîm” isimlerinin en büyüğüdür. Onlar dostluk haremünün büyükleri için, geçmiş zamandan beri yeni kalmış sözdür. (“Bismillâhirrahmânirrahîm” sözü) on dokuz harftir ki on sekiz bin âlem ondan büyük büyük feyizler alıyor. “Bism” (be-sin-mim) üç harftir; “bism” diyor ki ben herkesi ümit ve korku çukurundan uzak tutmak için yeterliyim. “Be” harfi iki dünyanın arasındaki mesafeden az değildir; sıfatının noktası onun koruması altında yer almaktadır. “Sin”in testereye benzeyen dişleri düşmanın kafasını tam ortadan siyasetle ikiye böldü. “Mim”in pınarı âb-ı hayattan yararlanarak o çürümüş kemiği yeniden canlandırdı. Onun her “elif”i sihre benzeyen hâliyle âdetâ Mûsâ'nın asası gibi mucizeler yaratıyor. Onun mana güzeli “lam”ından, gümüş gibi yüzüne, gece rengine benzeyen turrayı koydu (“turra” şekli ve rengi bakımından “lam”a benzer). “Şedde” evinin süsleyicisini o misk kokulu saçlara tarak yaptı. Onun “he”si zaten (Cenab-ı Hak'ın varlık sıfatı olan) “hüviyyet”in “he”siyle aynıdır; akıl sahipleri ona âşıktırlar [?]. Onda uzaklıklar vardır ki bunların her biri bir kapıdır; onun hokkası Arş-ı Azîm'in gönlündedir. Onun “ha”sının goncası ağzını açarak sana cennet bahçesini sunmaktadır. “Rahîm”in rahmet ve lütfunu almak için “nun” harfi “Rahmân”ın “nun”unun eteğine sarılmıştır. Selîm aklın gözü apaçık görmektedir ki “ye” harfinde “arş” ve “şeriat” on etmektedir. (“Bismillâhirrahmânirrahîm” sözünün) hareketlerinin bereketlerinden yolda yürüyen kişi dosdoğru yolu bulur. Her kim onun ölümsüzlük meclisine hizmet ederse, onun (hizmet edenin) sağlamlığından durgunluğu alıp götürür (onu canlandırır). Onun (“Bismillâhirrahmânirrahîm”in) tüm noktaları hidayet yıldızı gibidir; onların her biri kovulmuş şeytanı taşlar. Ey Câmî! Bu bitiş rahmet üzerine değilse o “Rahîm” ne için tamamlandı?⁸⁵

Lâmiî de, *Ferhâd u Şîrîn*'inde I. Bölüm'de “Besmele”yi “İhlas”la ve “Fâtihâ”yla okumak gerektiğini söyledikten sonra bu harflerin ne anlama geldiklerini anlatır. Beyitlerden bazılarının düzyazı şekli şöyledir: “Besmele”nin “be”si iki cihânın giriş kapısıdır, altındaki noktası da Fatiha Suresi'nin yüzünde

⁸⁵ Beyitler için bk. Abdurrahman bin Ahmed Câmî, *Dîvân-ı Câmî*, s. 2, 3, Vezirhan Matbaası, İstanbul, 1284.

“ben”dir. “Sin” ise bu nokta düğmesini çözmek için, dişini “Yâsîn”(in “sin” harfinin dişleri) gibi keskinleştirmiş ve “gûşe-i leb”i (“leb”in “be” harfinin köşesini) ısırması; sonra da ayağını “ser-i mihr”e (“mihr”in “me” harfinin başına) basmış. “Sin”in iplik gibi uzun kısmı da can mumuna iman ipliğidir, yolu cennet bahçesine çıkar; ip gibi isimler katarını çeker; yükü inci ve mücevherdir; ona bu hâliyle “be” ile “sin”in sırrı yeter. (Şekilce çiy tanesine benzeyen) “mim” de “sin”i eteğinden yakalamış ve seherin çiy taneleri gibi avucunu doldurmuştur. “Elifler” gaza kapısını açan kazanın uzağa düşen okları gibidir; can ve gönül sarayında / evinde iman ve irfân mumudur; Firavun’un ejderhasını yutan Musa’nın asasıdır; fetih bayrağı gibi dikilmişler, fetih ayeti gibi gönüllere yazılmışlardır; cennet hizmetçisinin gönül alan saçına benzer ve melek ülkesinde “lam”ı yakalarlar. (Şekilce tuzağa benzeyen) “lam” dansiz tuzaktır. “He” de (“lam”a) eklenmiştir; dil ve canın küçük gözüdür; “hidâyet” ve “hüdhüd”ün tacıdır (ilk harfleridir); “meh”in gerdanlığı ve “mihr”in çemberidir; çengel bir halkadır; (Cenab-ı Hakk’ın varlık sıfatı olan) “hüviyyet”in yüksüğüdür (ilk harfidir); bundan dolayı her şey onun avıdır. İki “ra” misk kokulu iki kaştır; şeref burcunda ay gibi gönül alır; “ra” şeriate renk verir; arş bu “ra” üzerinde döner; “Rahmet”in yüzü bu “ra”sız olmaz; “rahm” ve “recm” olarak iki yüzü vardır (“rahmet”, “rahm” ve “recm”in de ilk harfleri “ra”dır). “Ha”lar “Hak” güzelliğinde bir derstir; sekiz cennet önünde bir yapraktır; başı insanlar için “himaye” gölgesidir (“Hak” ve “himâye”nin harfleri “ha”dır) ki anlatmakla bitmez; canını vahdet yaprağıyla giydirdiğinden gonca gibi ağzını yummuştur; bu “ha”lar “kible-i hâcât”tır; bununla “harîm-i Hakk”a yüz tutulur (“hâcât”, “harîm”, “Hak” kelimelerinin ilk harfleri “ha”dır). “Nun” “kün fe-kân”ın temelidir (“Nun”suz “kün fe-kân” yazılamaz); (bundan dolayı) yaratılmış olan her şeyin sağlam temelidir. “Mim” ve “elif” onu (“nun”u) kuşatmıştır. (“Nun” da) cihanı balık gibi sırtında tutmaktadır; çünkü Hak emriyle “kaf”a bağlanmış ve âlem yoktan var edilmiştir (“kün”). (“Besmele”nin) “mim”i ve “ye”si inci doğuran deniz gibidir; kokusu sekiz cennet havasını andırır; dua okuna yaydır (I/59-96).⁸⁶

Lâmiî Çelebi daha sonra “Besmele”nin fazileti üzerine birkaç beyit daha söyledikten sonra kâinatın yaratılışına geçer. Câmî’de ve Lâmiî’de bilhassa “Besmele” harflerine şekilleri ve “Besmele” içindeki yerlerine göre anlamlar yüklediği görülmektedir. Burada Lâmiî, Câmî’den farklı, tamamen kendine has yorumlar geliştirmiştir. Tarz Câmî’ye aittir, fakat yorum Lâmiî’nindir ve özgündür.

3.2.2.2. Ziyafet Fash ve Yiyecek ve İçecekler

Lâmiî Çelebi’de kayaları parçalayıp kanal kazanların (hârâ-kenlerin) üç yılda yapamadıklarını Ferhâd’ın bir günde yaparak Bahrü’n-necât havuzuna Ay-

⁸⁶ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 153, 154.

nü'l-hayât suyunu akıtması üzerine Mihin Bânû ve Şîrîn, Ferhâd'a bir ziyafet verirler. Bu ziyafet de Nevaî'de yoktur. Bu bölüm çok güzel tasvirlerle anlatılmıştır. Sofranın gönül alan hizmetçileri, göz kamaştırıcı tabak ve kâseleri, aççılardan, bay bayan garsonları ile bugünkü köşk ve konaklarda verilen ziyafetler gibidir (XXXV/4606-4658).⁸⁷ Lâmiî Çelebi, burada XVI. yüzyıl Osmanlı mutfağını âdeta bir liste hâlinde gözler önüne serer ve devrin âdet, gelenek ve görenekleri hakkında da bilgiler verir.⁸⁸ Bu anlatımlarla Lâmiî, eserini yer yer canlı ve akıcı kılmıştır.

3.2.3. Diğerleri

Nevaî'de Ferhâd'ın idam edilmeyişi, onun halk tarafından Mecnûn gibi sevilmesine bağlanmıştır (XLII/8).⁸⁹ Aynı bölüm Lâmiî'de şöyledir: Hüsrev, Ferhâd'ı idama gönderirken fenalaşır. Sarayda herkes bu durumu, Ferhâd'ın suçsuz yere idam edilmek istenmesine bağlar. Ferhâd'ın idamından vazgeçilir, Hüsrev de tekrar sağlığına kavuşur (XLII/5715-5719).⁹⁰

Nevaî'de hilekâr kadın Ferhâd'a, Mihin Bânû ile Hüsrev'in arkadaş olduklarını, bu sayede Hüsrev'in Şîrîn'le birlikte olduğunu, fakat sonra, Allah'ın onlara ebedî bir sıkıntı verdiğini, her şeyin ters gittiğini, yiyip içme akşamının sonunda Şîrîn'in kendini öldürdüğünü söyler. Bu haberi alan Ferhâd ölür (XLVIII/52-76).⁹¹ Lâmiî'de ise hilekâr kadın, Ferhâd'ı Selâsil Kalesi'nde bulur ve ona Hüsrev'in Mihin Bânû ile arkadaş olup bu sayede Şîrîn'le birlikte olduğunu söyler. Bu haberi alan Ferhâd hilekâr kadına, bütün ümitlerinin bittiğini söyleyerek ayağa kalkar, fakat ayakta duramayacak durumdadır; yere yığılır ve ölür (XLVIII/6776-6812).⁹²

Nevaî'de Bânû'nun akrabasından biri Ermen'e vali olur. Ferhâd'ın kabri ziyaretgâh hâline getirilir ve Behrâm'la Şâpûr, Ferhâd'ın kabrine mücavir olurlar. Hikâye bu şekilde sona erer (LII/159-161, 178).⁹³ Nevaî'de bir sonraki bölümde Timur Han neslinden Şâh Garîb Bahâdîr'in kabiliyetine, âlim kişiliğine, şahlığına, soyunun ilme verdiği değere ayrılmıştır. İnsan, Nûh ömrünce yaşasa da faydalı işler yapmadıktan sonra bir kıymeti olmayacağı anlatılmıştır (LIII/1-94).⁹⁴ Lâmiî'de ise Şâpûr, Ermen'e vali olur (LII/7808).⁹⁵ Behrâm, Ferhâd'ın ölümün-

⁸⁷ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 310-312.

⁸⁸ Ayrıca bk. Hasan Ali Esir. 2006. "Geleneksel Türk Mutfağı ve Lâmiî Çelebi"nin Ferhâd ile Şîrîn Mesnevisinde Bahsettiği Yiyecek ve İçecekler", *İlmî Araştırmalar*, S 21, s. 121-134.

⁸⁹ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 383.

⁹⁰ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 350.

⁹¹ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 440, 442.

⁹² Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 386, 387.

⁹³ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 494, 495.

⁹⁴ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 496-502.

⁹⁵ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 421.

den sonra tamamen dünya ile alakasını keser ve bütün zamanını ibadete ayırır, Şem'ün Râhib'e mürit olur. Gördüğü bir rüyayı Şem'ün Râhib'e yorumlatır, aralarında konuşmalar geçer. Sonunda Şem'ün Râhib, Behrâm'a, Hakk'ın gönlünde tecelli ettiğini söyleyerek sözlerini tamamlar. Hikâye de bu şekilde sona erer (LIII/7827-8073).⁹⁶ Hikâye Nevaî'de elli ikinci bölümde, Lâmiî'de ise elli üçüncü bölümde tamamlanır.

Her iki eserde son bölümler (LIV/1-127 // LIV/8074-8157)⁹⁷ eserlerin bitiriliş bölümleridir. Ancak bu bölümler ifade yönünden birbirinden oldukça farklıdır.

3.2.4. Üslup Farkı

Lâmiî'nin, Çağatay edebiyatının hususiyetlerini yansıtan mesneviyi Anadolu Türkçesine aktarırken, Anadolu sahası mesnevilerindeki bazı özellikleri dik-kate aldığı görülmektedir. Mülk-ârâ'nın, Hakan'ın isteği doğrultusunda dört saray yaptırması, Ferhâd'ın bu sarayları seyrederek Kâren'in ustalığına hayran kalması bölümünde geçen ülke, bölge ve yer adları Nevaî'de yoktur (XV/41-60).⁹⁸ Lâmiî'de saraylar, birbirinden çok uzakta; Çin, Cezayir, Horasan, Irak gibi ülkelerden getirilen malzemelerle yapılmıştır. Lâmiî'nin böyle bir değişikliğe gitmesi onun klasik mesnevi geleneğinin tesirinde olduğunu gösterir.⁹⁹ Ayrıca Nevaî'den farklı olarak dikkati çeken bir husus da sarayların inşasının aşırı mübalağalarla anlatılmasıdır. Çin ve Hita'dan getirilen ustaların sarayların temellerini Boğa burcuna kadar kazmaları, her sarayın başının Ayyûk'a çıkması, zeminden göğe taş yağdırılması, her sarayın başının arşı gölgelemesi, ay, güneş, yıldızlar ve feleğin bu iş için birlikte çalışmaları, yer ve göğün gece gündüz demeden bedava taş taşımaları, ayın kireç tartması, Kova burcunun bu kireci felek dolabından aldığı su ile karması, yıldızların her seher karılmış kirece çakıl dökmeleri, Samanyolunun felekle saman taşması, güneşin kadeh sunması, ayın bu sarayların mermerlerine parlaklığını vermesi gibi imkânsız işlerin gerçekmiş gibi anlatılması Lâmiî'ye aittir. Ve nihayet yapılmakta olan bu saraylara feleğin mimar, Zühal'in yapıcı, Dübb-i Ekber'in müdür, Râmih'in kapıcı, Zühre ve Müşteri'nin kâhya, Ülker'in yardımcı, Utârid'in kâtip, Merih'in denetçi olmaları Lâmiî'nin, okuyucunun yüzünde tebessüm uyandıracak özgün ifadeleridir (XV/1635-1665)¹⁰⁰ ve bunlar da Nevaî'de yoktur. Bu canlı anlatımlara, yukarıdaki ziyafet sofrasını da katmak gerekir.

⁹⁶ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 422-432.

⁹⁷ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 503-512 // Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 432-435.

⁹⁸ Gönül Alpay-Tekin, *a.g.e.*, s. 149, 150.

⁹⁹ Bu konuda bk. Ahmet Atilla Şentürk, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 708-711.

¹⁰⁰ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 211, 212.

Faruk Kadri Timurtaş, Türk halk hikâyeleri arasında yer alan *Ferhâd ü Şîrîn* hikâyesinin bu edebiyata yüksek zümre edebiyatından geçtiğini, diğer hikâyelerde olduğu gibi âşık-hikâyeciler tarafından saz refakatiyle söylenmeyip, sadece kitaptan okunmakla yahut anlatılmakla iktifa edildiğini, hikâyenin içerisinde yer alan manzum parçaların da olduğunu söylemektedir.¹⁰¹ Lâmiî'nin *Ferhâd ile Şîrîn*'inde Nevaî'de olmayan gazel, tercî-i bend ve terkîb-i bendlere bu açıdan bakıldığında Lâmiî'nin, eserini anlatma tekniği bakımından halk hikâyelerine yaklaştırdığı söylenebilir. Bu bölümler şunlardır: Ferhâd'ın, Şîrîn'in aşkıncından zayıflaması ve bu aşkla: *Kıldı tecellî cânuma bir kez cemâl-i dôst / Yıllar durur gözümde uçar uş hayâl-i dôst* (XXVII/3283)¹⁰² matlalı gazeli; Ferhâd'ın gemisinin batması sonucu bir tahta parçasına sarılarak denizde kalması, Hutun tacirlerinin Yemen'e giderken onu denizde görüp kurtarmaları, Aden şehrine varılarak bir meclis tertip edilmesi, Ferhâd'ın Şîrîn aşkıyla: *Tutalum mey gönül açar leb-i dil-ber yirine / Bize cân mı virür ol bûse-i şekker yirine* (XXIX/3637)¹⁰³ matlalı gazeli; kanal kazanların üç yılda yapamadıklarını Ferhâd'ın bir günde yapması üzerine Ferhâd'a ihsanlarda bulunulması, bu ihsanlara karşılık Ferhâd'ın söylediği: *İy mâh-ı hüsn cânuma mihrün ziyâ yiter / Hâküm zer itmege nazarun kîmiyâ yiter* (XXXI/4104)¹⁰⁴ matlalı gazeli; Bahrû'n-necât havuzuna Aynü'l-hayât suyunu akıtmak üzere Ferhâd'ın su bendini açarken söylediği: *Yine açıldı cihân şol gül-i ra 'nâ mı gelür / Segrişür gözlerüm ol nerges-i şehlä mı gelür* (XXXIV/4439)¹⁰⁵ beytiyle başlayan gazeli; Mihin Bânû ve Şîrîn'in Ferhâd'ı davet etmek için haberciler göndermeleri, habercilerin Ferhâd'ı: *Sunaldan sâkî-i 'ışkun bana cân-ı gam-efzâyı / Bugün bezm-i cihân içre benem şeydâ vu rüs-vâyî* (XXXV/4565)¹⁰⁶ matlalı gazeli söylerken bulmaları; Ferhâd'ın, Bânû'nun isteği ile düzenlenen mecliste Ferhâd'ın Bânû'nun elinden içtiği meyle kendinden geçerek söylediği: *Sâkiyâ sanma şarâb-ı hoş-guvâr egler beni / Bezm-i 'ışk içre hayâl-i la 'l-i yâr egler beni* (XXXV/4695)¹⁰⁷ matlalı gazeli; Şîrîn'in bu meclise gelmesi, Ferhâd'ın kendinden geçmesi ve Şîrîn'in elinden içtiği meylin tesiriyle söylediği: *Yârab bu ne cân-ı pür-safâdur / Kim âyine-i Huzâ-nümâdur* (XXXV/4741)¹⁰⁸ beytiyle başlayan tercî-i bendi; Ferhâd'ın felekten şikâyetinin terennümü olan: *İy perî kan yaşum için ins ü cân ağlar bana / Acıyup deryâ gibi*

¹⁰¹ Faruk Kadri Timurtaş, "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Hikâyesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C IX, s. 80, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1959.

¹⁰² Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 265.

¹⁰³ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 277.

¹⁰⁴ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 292.

¹⁰⁵ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 304.

¹⁰⁶ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 309.

¹⁰⁷ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 313.

¹⁰⁸ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 315.

çeşm-i cihân aglar bana (XLIII/6081)¹⁰⁹ beytiyle başlayan gazeli; Şîrîn'in Şâpûr vasıtasıyla Ferhâd'a gönderdiği mektup vesilesiyle Ferhâd'ın: *Nâme k'ol cân-dan gelür menşûr-ı ikbâlümdür ol / Mihr-i mühri levh-i dilde nakş-ı âmâlümdür ol* (XLIV/6276)¹¹⁰ beytiyle başlayan gazeli; Ferhâd'ın Şîrîn'e yazdığı cevapta: *Gün yüzün hicriyle mâhum gicedür gündüz bana / Veh nice bî-tâli'am açmaz sitârem yüz bana* (XLV/6394)¹¹¹ matlalı gazeli; Yine Ferhâd'ın Şîrîn'e yazdığı mektupta durumunu anlattığı: *Ġam-ı diyâr mı yâ derd-i yâr mı diyelüm / Firâk u hasret-i rûy-ı nigâr mı diyelüm* (XLVI/6535)¹¹² matlalı gazeli; Ferhâd'ın ölüm haberini alan Behrâm'ın söylediği: *Mülk-i cihân ki hâsılı bâd-ı hevâyimiş / Seyl-i fenâ yüzinde yapılmış binâyimiş* (LII/7675)¹¹³ beytiyle başlayan terkîb-i bendi. Bu şiirlerle hikâye, yukarıda da söylendiği gibi, anlatma tekniği açısından halk hikâyelerine yaklaştırılmıştır.

4. Sonuç

Her iki eserin mukayesesinden elde edilenleri birkaç maddede toplamak mümkündür:

1. Lâmiî Çelebi'nin *Ferhâd ü Şîrîn*'i Nevaî'nin eserinin Anadolu Türkçesine aktarılması ile oluşmuştur. Lâmiî'nin, hikâyede yaptığı birkaç değişikliğin, hikâyenin tamamı dikkate alındığında çok da fazla olmadığı görülür. Lâmiî asıl katkısı, esere kattığı üç binden fazla beyitle yapmıştır.

2. Lâmiî Çelebi'nin "Besmele"ye dair beyitleri *Camî Dîvânî*'nin başındaki bu tarz şiiri hatırlatmaktadır.

3. Lâmiî'nin eseri Nevaî'ninki ile konu, kahramanlar ve pek çok öge bakımından aynıdır. Lâmiî'nin gayesi yeni bir eser yazmak değil, Nevaî'nin eserini Anadolu Türkçesine aktarmak olduğundan bunun normal bir durum olduğunu söylemek gerekir.

4. Lâmiî, eserinde yer yer canlı ve akıcı tasvirler yapmıştır. Bu yönüyle Nevaî'den ayrılır.

5. Lâmiî eserini, Nevaî'den aynen aldığı beyitlerle, kendine ait beyitlerle ve Nevaî'nin bazı beyitlerini değiştirerek yazmıştır. Ayrıca on gazel, bir tercî'-i bend, bir terkîb-i bendle eserini anlatım yönünden halk hikâyelerine yaklaştırmıştır.

6. Eserin başındaki tevhid, münacat, naat, miraciye ve sebab-i te'lif man-

¹⁰⁹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 361.

¹¹⁰ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 368.

¹¹¹ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 372.

¹¹² Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 377.

¹¹³ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 416.

zumelerinde işlenen tasavvuf konularından bazıları okuyucuyu bilgilendirmeye yöneliktir. Lâmiî, hikâyenin sonunda, Behrâm aracılığıyla eserinin başındaki bu teorik bilgileri ayet ve hadislerle pratiğe dönüştürmüştür.

7. Lâmiî elli üçüncü bölümde (7827-8073)¹¹⁴ Behrâm'ı izzet tacını terk edip uzlet eteğine sarılmış bir mürit olarak takdim etmekle Behrâm vasıtasıyla kendini anlatmış görünüyor. Bu, modern romancılıkta yazarın düşüncelerini okuyucuyla paylaşmasına ve okuyucuyu ikna çabasına benziyor.

¹¹⁴ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s. 422-432.

KAYNAKÇA

- ALPAY, Gönül. 1970. "Ali Şîr Nevaî'nin Ferhâd ü Şîrîn Mesnevîsi Üzerindeki Etkiler", ss.155-167, *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara.
- ALPAY-TEKİN, Gönül. 1994. *Ali Şîr Nevâî, Ferhâd ü Şîrîn*, İnceleme-Metin, ss. 515, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meşihat Şer'iyeye Sicilleri Defterleri, Bursa Kadı Sicilleri, Defter No 2480, s. 41, Kâğıthâne, İstanbul.
- Bertels, E. E. 1957. "Ali Şîr Nevaî'nin Ferhâd ü Şîrîn'i (Çev. Rasime Uygun)", *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*, Türk Dil Kurumu Basımevi, ss.115-130, Ankara.
- ÇIKMAN, Zeki-Ayvalılı, Ramazan-Levent, Ethem-vd (Tertip Heyeti). [Tarihsiz]. "Fenârî-zâde Muhammed Şâh Efendi", *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, C 14, ss. 42, 43, Türkiye Gazetesi, İhlas Matbaacılık, İstanbul.
- ERKAL, Abdulkadir. 1997. "Lamiî'i'nin Ferhad u Şirin Mesnevisi," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S 8, ss. 51-66, Erzurum.
- ERKAL, Abdulkadir. 1998. *Lâmiî Çelebi, Ferhad u Şirin* (Ferhadname), İnceleme-Metin, ss. 324, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ERKAL, Mustafa. 1999. "Hüsrev ve Şîrin", ss. 53-55, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 19, İstanbul.
- ESİR, Hasan Ali. 1998. *Lâmiî Çelebi, Ferhâd ile Şîrîn*-İnceleme-Metin-İndeks-, ss. 448, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ESİR, Hasan Ali. 2006. "Geleneksel Türk Mutfağı ve Lâmiî Çelebi'nin Ferhâd ile Şîrîn Mesnevisinde Bahsettiği Yiyecek ve İçecekler", S 21, ss. 121-134, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul.
- ESİR, Hasan Ali. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78433/lamii---ferhadname.html> [04.02.2014].
- LEVEND, Agâh Sırrı Levend. 1965. "Lâmiî'nin Ferhâd u Şîrîn'i", ss. 85-111, *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*, 1964'ten Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ. 2002. *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, ss. 782, Kitabevi, İstanbul.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal. 2000. *Ahmed Rıdvan, Hüsrev ü Şîrîn*, İnceleme-Metin, ss. 566. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000.
- [TİMURTAŞ] DEMİRTAŞ, Faruk Kadri. 1952. "Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairlerimiz", ss. 567-573, *Türk Dili, Aylık Fikir ve Edebiyat Dergisi*, C 1, S 10, Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri. 1959. "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Hikâyesi", ss. 65-88, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C IX, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri. 1961. “İran Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn Yazan Şairler”, ss. 75-86, *Şarkiyat Mecmuası*, C (S) IV, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri. 1980. *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn’i*, İnceleme-Metin, ss. 231+268, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

YAVUZ, Kemal. 1983. “XIII-XVI. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Faruk Kadri Timurtaş’a Armağan, S 27, ss. 9-57, İstanbul.